

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній рівень – бакалавр

на тему: **«Рабство в Османській імперії XVIII-XIX ст.»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньої програми «Історія»

Мовчан Діана Аламбеківна

Науковий керівник: Григор’єва Т.Ю.,

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Савченко О.О.,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Національного музею історії України.

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

“ _____ ” _____ 2023 р.

Київ – 2023

Декларація академічної доброчесності

студентки НаУКМА

Я, Мовчан Діана Аламбеківна, студентка 4 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія”, адреса електронної пошти: diana.movchan@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Рабство в Османській імперії XVIII-XIX ст.» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unichек.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Підпис студента

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційної роботи

Тема: «Рабство в Османській імперії XVIII-XIX ст.»

Автор: студентка 4-го р. н. першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньої програми «Історія»

Науковий керівник: Григор'єва Тетяна Юріївна.

Захищена: " ____ " _____ 2023 р.

Короткий зміст роботи:

Кваліфікаційна робота є комплексним дослідженням змін у сфері рабства в Османській імперії. Метою роботи є представлення змін у способах постачання рабів в Османську імперію, зокрема протягом XVIII-XIX століть.

У першому розділі ми розглянемо загальний контекст, щоб зрозуміти, що являла собою класична картина рабства в Османській імперії. Він буде присвячений періоду XV-XVII століть. Другий розділ описує ситуацію з рабством в XVIII столітті. Він має на меті окреслити трансформації, що відбулись у методах постачання невільників. Нарешті, у заключному третьому розділі розглядається вплив змін у міжнародному становищі Османської імперії на офіційну позицію щодо інституту рабства, що врешті-решт призвело до його поступового скасування.

Для цієї роботи була залучена англійська література, адже ця тема не є досить представленою в українській історіографії. Таким чином використана література включає в себе монографії по загальній історії османського рабства, а також вузькоспеціалізовані праці.

Як результат, в роботі представлено комплексну картину змін інституту рабства в Османській імперії, зокрема, поступові зміни в шляхах постачання рабів і їх наслідки, що в результаті призвели до заборони рабства в Османській імперії.

Зміст

Вступ.....	2
Розділ 1. Рабство в Османській імперії класичної доби (XV-XVII століття)...	5
1.1 Джерела надходження рабів	6
1.2 Доля рабів в Османській імперії	9
Розділ 2. Зміни шляхів постачання рабів в Османській імперії в XVIII столітті	16
2.1 Девшірме у XVIII	16
2.2 Берберські корсари.....	18
2.2 Військовополонені	20
Розділ 3. Танзіматні реформи в Османській імперії та заборона рабства.....	25
3.1 Черкеси.....	27
3.2 Африканські раби.....	29
Висновки	36
Список використаної літератури.	38
Додатки.....	42

Вступ

Інститут рабства в Османській імперії виділяється серед інших завдяки особливості його функціонування. Насамперед його відкрита система та інтеграційні можливості невольників.

Перш за все, згідно з шаріатом, ісламський правитель отримував в опіку від Аллаха простолюд (*реайю*). Оскільки володар мав божественний мандат на правління, все сказане ним вважалось законом (*кануном*), а народ і земля, на яких він правив, належали йому безроздільно. Таким чином, всі хто проживали на території Османської імперії вважалися рабами султана¹. Разом з тим, тут існувало декілька типів рабства, одним з яких був званий феномен елітного рабства (*кул*). *Кул* – це раби безпосередньо наближені до особи султана, невольники, які служили в імперському палаці або в яничарському корпусі. Так, по суті, вся адміністративна і військова еліта до другої половини XVII століття походила винятково з рабів. Існували також і інші типи невольників, що вже мали чітко окреслені права такі як домашні та сільськогосподарські раби. Оскільки поширеною була практика звільнення рабів після смерті господаря, імперія потребувала зовнішніх джерел надходження рабів, які були досить стабільними до другої половини XVII ст.

Починаючи з XVIII століття Османська імперія зазнала значних змін у зв'язку з частими поразками у війнах та економічними труднощами. Вона стала вразливою до зовнішнього тиску, зокрема, з боку європейських країн чим і були зумовлені зміни в функціонуванні інституту рабства.

Об'єктом роботи є інститут рабства в Османській імперії.

Предметом дослідження є джерела невольництва в Османській імперії та їхнє державне регулювання.

¹ Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300—1600 / пер. з англ. О. Галенко. Київ, 1998. С. 77.

Метою роботи полягає у тому, аби на основі наявної дослідницької літератури пояснити зміни, які сталися в інституті рабства в Османській імперії протягом XVIII-XIX ст. аж до його повної офіційної заборони.

Мета дослідження обумовлює такі завдання:

Завдання:

1. Охарактеризувати інститут рабства в Османській імперії класичної доби XV-XVII століть.
2. Висвітлити трансформації, що відбулись в шляхах постачання невольників в XVIII столітті.
3. Представити зміни, які спонукали до поступової офіційної заборони рабства в Османській імперії.

Хронологічні межі нашої роботи є умовними і охоплюють XV-XIX століття з акцентом на перетвореннях XVIII-XIX століття. Зумовлено це тим, що кардинальні зміни, результатом яких став тривалий, поетапний процес відміни рабства в Османській імперії, відбувались саме в цей період.

Історіографія

Окреслена тема висвітлюється низкою дослідників, які звертались до різних її аспектів та періодів. Головними працями використаними в нашій роботі є роботи Галіля Іналджика, зокрема, для пояснення феномену рабства; праці Алана Фішера - для окреслення економічної складової; доробок Меделін Зілфі, Леслі Пірс та Бернарда Л'юїса – які зосередились на дослідженні гендерного та расового аспекту невольництва; праці Міхаїла Кізілова; Ердем Хакан та Єхунд Толедано, які вивчали завершальний етап рабства в Османській імперії; також слід особливо відзначити роботу Вілла Смайлі, який дослідив зміну статусу військовополонених Османської імперії на тлі трансформації її зовнішньополітичних відносин.

Власне, незначна увага в українській історіографії до феномену рабства в Османській імперії (окрім досліджень Олександра Галенка) зумовлює *актуальність роботи*.

Методологічна база історико-порівняльний метод, критичний метод аналізу історіографічних праць та загальнонауковий метод аналізу та синтезу.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та глосарію. В першому розділі розглянуто специфіку рабства в Османській імперії XVI-XVII століть, так званого класичного періоду. У другому розділі висвітлено зміни в способах надходження невільників в XVIII столітті та їх важливість для подальшого дослідження. І в завершальному третьому розділі з'ясовуємо, як зміни в міжнародному становищі Османської імперії вплинули на офіційне ставлення до рабства та спричинили його поступове скасування.

1. Рабство в Османській імперії класичної доби (XV-XVII століття)

Рабство у кочових тюркських племен існувало ще до створення Османської імперії. Однак, рабство було особливо значущим для організації Османської держави класичного періоду, яким вважається XV-XVII століття. Рабовласництво оформилось в деяку систему під час правління султана Сулеймана I (1520-1566)². Саме він видав ті закони (*кануни*), які унормували існування рабства в Османській імперії.

В цей період невільники потрапляли до Османської імперії декількома шляхами, такими як: *девшірме* (податок хлопчиками із християнського населення завойованих територій), купівля невільників на ринках північного Причорномор'я в Криму та як податок/подарунок султану. Білих рабів частіше за все здобували на Балканах та на Кавказі, в Речі Посполитій, Московському царстві та в Молдавському князівстві³. Зокрема, Балкани були головним джерелом надходження юнаків, які вербувались через систему *девшірме* для «елітного рабства» - службі у війську та адміністрації. Молоді балканські жінки, в основному, ставали наложницями. З Кавказу надходили грузини та черкеси, які переважно працювали як раби в сільському господарстві, а черкешенки часто ставали одалісками ханів та султанів через свою знамениту вроду. Джерелом чорних рабів найчастіше було східноафриканське узбережжя, зокрема, Ефіопія.

² Султан Сулейман (роки правління 1520 –1566) – десятий османський султан. Широко відомий як Сулейман Пишний або Сулейман Кануні (Законодавець).

³ Kizilov M. The Black Sea and the Slave Trade: The Role of Crimean Maritime Towns in the Trade in Slaves and Captives in the Fifteenth to Eighteenth Centuries. *International Journal of Maritime History*. 2005. Issue 17. No.1. P. 224.

1.1 Джерела надходження рабів

Перш за все ми маємо розглянути вибирання *ясиру*⁴, як один з шляхів для поповнення рабами імперії. Ця практика поширювалась на всіх немусульман, які проживали за межами імперії, незалежно від статі та віку. Людоловство практикувалось здебільшого в Кримському ханаті і було важливим елементом його економіки. Кримці здійснювали часті напади на російські та польсько-литовські поселення з XVI століття до свого останнього набігу в 1769 році, в цілому захопивши до двох мільйонів людей між 1500 і 1700 роками. З них близько 100-200 тис. бранців, включаючи черкесів, було здобуто лише у першій половині XVII століття⁵.

Походи кримців і ногайців за *ясиром* здебільшого відбувались двічі на рік: під час збирання врожаю та зимою, коли всі річки замерзали⁶. Очолювали такі набіги санджакбеї тобто прикордонні ватажки⁷. Готувались вони за три-чотири тижні. Спочатку обізнані вояки відправлялись на розвідку, а після того виступали основні сили, які швидкими переходами від поселення до поселення захоплювали якомога більше людей⁸. Найлегшими цілями були території підвладні Московському царству, Речі Посполитій та Кавказу. Перші дві мали відкриті кордони з півдня і тому були більш вразливими до нападів.

Спочатку раби потрапляли до ринків в Кримському ханаті⁹: зокрема до Керчі з Тамані та Азова, а потім – до визнаного центру работоргівлі,

⁴ Галенко О. Ясир для султана: два османські канун-наме про набіги з поатку XVI ст. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Вип.2. 2002. С. 386.

⁵ Smiley W. *From Slaves to Prisoners of War: the Ottoman Empire, Russia, and International Law*. Oxford, 2018. P.25.

⁶ Kizilov M. The Black Sea and the Slave Trade: The Role of Crimean Maritime Towns in the Trade in Slaves and Captives in the Fifteenth to Eighteenth Centuries. *International Journal of Maritime History*. 2005. Issue 17. No.1. P. 222.

⁷ Галенко О. Ясир для султана: два османські канун-наме про набіги з поатку XVI ст. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Вип.2. 2002. С. 383.

⁸ Там само.

⁹ Там само. С.219.

контрольованого безпосередньо османцями – Кафи (Феодосія). Звідти ми маємо найбільше документальних свідчень, зокрема, про відповідні податки¹⁰. Так, загальний податок на імпорт складав 210 акче за раба, половину сплачує продавець, половину – покупець. Якщо ж раб був молодшим семи років податок знижувався до 75 акче¹¹. Податок сплачували і при купівлі раба (він в основному становив 27 акче), а якщо раба вивозили в інше місто – платили так званий *mohur verne* в обсязі 8,25 акче. Інші податки на рабів у провінції Кафа включали: рабів, імпортованих до Московії через Керч із Тамані, Азова або «татарської країни» стягувався за ставкою 32 акче. За рабів, проданих в Тамані до Кафи, стягувався податок за ставкою 38 акче за раба, з яких 34 - від покупця, а чотири - від продавця¹². Усі ці податки йшли в скарбницю султана.

З Кафи невольники потрапляли безпосередньо до Стамбула. Транспортування відбувалось і сушею, і морем. Це впливало на моральний та фізичний стан рабів. Для продавця було важливо залишати свій товар в презентабельному вигляді, однак довга та виснажлива дорога не могла не впливати на психіку та вигляд невольників. Далі вони потрапляли або на головний ринок «*Esir Pazarı*» («ринок рабів») в самому центрі Стамбула, або, наприклад дівчата могли бути відправлені як дарунок султану¹³. На «ринку рабів» дівчат зазвичай купували в приватні гареми, а хлопців у домашнє або сільськогосподарське рабство.

Торгівля рабами становила велику частину прибутку як держави, так і самих торговців. Існували цілі гільдії продавців рабів, які періодично

¹⁰ Fisher A.W. The Sale of Slaves In The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Hümaniter Bilimler*. Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1978. Vol. 6. 163.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ Там само. P.150.

потерпали від все більшого наростання зацікавленості і втручання в їх діло османської влади.

За джерелами, купці в основному були мусульмани-чоловіки і деколи жінки.¹⁴ Работорговці були офіційно об'єднані в гільдії, і держава достатньо серйозно регламентувала їхню діяльність. Наприклад, в 1595 році був виданий наказ, що забороняв наносити макіяж дівчині на обличчя і вкривати її надмірною кількістю одягу. А в 1604 році кадій Стамбула заборонив «...дозволяти продавати на невольничому ринку будь-кому з класів сіпагів або яничарів та іншим незареєстрованим торговцям. Крім того, заборонено продавати рабів євреям, християнам чи кизилбашам [шиїтам]»¹⁵.

Іншим шляхом здобуття рабів в Османській імперії було *девшірме*. *Девшірме* - це податок хлопчиками із християнського населення завойованих територій. Він існував ще з XIV століття, однак остаточно усталився ближче до XVI століття. Збір девшірме (переважно на Балканах) відбувався раз на 3-7 років. Уповноважені скликали всі родини що мали дітей хлопчиків і під наглядом місцевого *кадія* та *сіпага* відбирали підходящих. Податок поширювався лише на сім'ї християн-землеробів з сільської місцевості, що мали більше аніж одного сина потрібного віку. Забирали хлопчиків від восьми до двадцяти років і групами по сто - сто п'ядесят відправляли до яничарського аги в Стамбул.¹⁶

Також варто згадати, що невольники, перш за все дівчата, могли також потрапити до імперії, як подарунок вельмож з підконтрольних територій. Ми точно знаємо, що така формальна процедура відбувалась з кримськими

¹⁴ Fisher A.W. The Sale of Slaves In The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Hümaniter Bilimler*. Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1978. Vol. 6. P.86.

¹⁵ Там само. P. 89.

¹⁶ Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300—1600 / пер. з англ. О. Галенко. Київ, 1998. С. 89.

ханами. Однак тут виникає питання чи ці невольники були податком, який кримські хани сплачували султану (як п'яту частина трофеїв, що вона належала мусульманському суверену) чи слугували живими подарунками. Розмір такого подарунка міг залежати від статусу хана або важливості його прохання, яке підкріплювалося дипломатичними дарунками. Те ж саме відбувалось і на інших територіях, наприклад, в Тунісі, Триполі і в деяких інших центральноафриканських провінціях.

1.2 Долі рабів в Османській імперії

Перш за все, варто зазначити, що у невольника була можливість бути викупленим з рабства. Деякі держави, такі як Московське царство і Річ Посполита, брали на себе певну роль у викупі своїх підданих (зокрема, про викуп бранців дбали послы до Османської імперії). Наприкінці XVII століття їхньому прикладу послідували Англія, Франція та Венеція. Однак основна відповідальність за цю діяльність лягала на місцеві громади та релігійні інституції. Так, в Західній Європі на викупі полонених «спеціалізувались» ордени монахів-редемптористів, тринітаріїв і мерседаріанців, які збирали пожертви на викуп християн з османської неволі. А на території Речі Посполитої, таким займались польські вірменські купці. Оскільки вони розмовляли тюркською мовою то мали можливість виступати посередниками між родичами викраденого і його поневолювачем¹⁷.

Ціна викупу залежала від кількох факторів, включаючи вік, силу, красу, незайманість і стан здоров'я полоненого. Ті, хто був заможним або мав зв'язки, могли дозволити собі заплатити більшу суму викупу. Тому були випадки коли заможні або титуловані раби намагались виставати себе за бідних селян, щоб зменшити суму викупу. Однак, викрадачі часто збирали інформацію про полонених через посередників задля того, аби уникнути таких непорозумінь.

¹⁷ Kołodziejczyk D. Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries. *Oriente moderno nuova serie*. 2006. Vol. 25 (86), No. 1. P. 157.

Заручники з цінними ремісничими навичками, які були необхідні імперії, часто вважалися занадто цінними, щоб їх взагалі викупували. Тим часом, ті, хто не мав зв'язків або коштів для оплати, могли ніколи не бути викупленими. Селяни деколи намагались видати себе за вельмож, адже тоді могли розраховувати на краще ставлення купця¹⁸.

Вояки, які спочатку брали полонених, продавали їх за нижчими "оптовими" цінами дилерам. Посередники, які регулювали потік інформації, грошей і полонених, існували по всьому північному кордоні Османської імперії. В степах "точкою неповернення" були османські порти у північному Причорномор'ї¹⁹. Захопленням полонених з метою викупу також займалися і корсари або берберські пірати, що станом на XVI століття мали домовленості з османською владою²⁰. Наприклад, в період правління Сулеймана Пишного, його *Капудан-пашею* був очільник корсарів Хайредін Барбаросса, який допоміг суланові значно розширити імперію.

Невільники, що не змогли бути викупленими з полону далі потрапляли на каторжну роботу на галерах. Туди могли відправити як військовополонених так і за наказом султана як особливо суворе покарання.²¹ Життя такого раба було позначено важкими умовами і надмірною працею. У XVII столітті галери все ще утримувалися середземноморськими державами і продовжували використовуватися в наступні роки. Високий рівень смертності, спричинений

¹⁸ Kołodziejczyk D. Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries. *Oriente moderno nuova serie*. 2006. Vol. 25 (86), No. 1. P. 157.

¹⁹ Smiley W. From Slaves to Prisoners of War: the Ottoman Empire, Russia, and International Law. Oxford, 2018. P.46.

²⁰ Davis R. C. Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800. Basingstoke, 2010. P. 28.

²¹ Shaw S.J. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808. Cambridge, 1976. Volume I. P.115.

надмірною працею, створював постійний попит на веслярів²². У Стамбулі на галерах працювали військовополонені, злочинці та "вільні" веслярі, яких надавали місцеві ремісничі гільдії. Проте більшість екіпажів галер складалася саме з рабів²³. Протягом зимових місяців деякі раби, які працювали на галерах, працювали ремісниками у військово-морському арсеналі. Вони могли займатися суднобудуванням або виконувати допоміжні роботи, такі як ковальські роботи або встановлення щогл і вітрил.

Найменш поширеною була практика рабської праці в сільському господарстві. Однак, статус рабів-землеробів був чітко визначений законом, на відміну від так званих елітних рабів, про яких скажемо пізніше. Це були раби, яких поселяли на державних земельних ділянках для того, щоб вони забезпечували місто продуктами. Частіше за все це були села у західній Анатолії і, звісно, околиці Стамбула²⁴. Також, рабів, які були куплені на ринках, могли використовувати на своїх фермах ті, хто їх купив. Таких рабів можна було продати разом із землею або, якщо власник вирішив перетворити свою землю на *вакф* (благочестивий дар), право власності на рабів, прикріплених до неї, переходило до вакфу²⁵. Існують свідчення того, що раби-землероби часто приймали іслам і позбавлялися свого рабського статусу, змішуючись із місцевим населенням. Судові документи дають уявлення про статус та умови праці рабів у приватних руках. Наприклад, дослідження судових документів з Бурси та Коньї показує, що з кінця XV століття раби були надто дорогими, щоб використовувати їх у сільському господарстві. Навіть рабів вакфів, які працювали в сільському господарстві, дозволялося продавати через переконання, що їхнє використання приносило більше

²²Smiley W. From Slaves to Prisoners of War: the Ottoman Empire, Russia, and International Law. Oxford, 2018. P.40.

²³ Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire. / Ed. by Conermann S., Şen G. Ottoman Studies. Göttingen: V&R unipress. Volume 7. 2020. P.134

²⁴ Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P.12

²⁵ Там само. P.14

збитків, ніж прибутків²⁶. Проте існують свідчення, що деяких рабів спеціально купували для роботи в сільському господарстві. Зокрема, турецький дослідник Юсуф Хакан Ердем, наводить приклад відомого Берталан Георгієвича, який після втечі опублікував низку творів присвячених Османській імперії. Так, за свідченнями самого Георгієвича він був неодноразово куплений і проданий у XVI столітті і працював водоносом, пастухом і землеробом під час свого полону в Македонії та Анатолії з 1526 по 1539 рік²⁷.

Ті ж, хто потрапляв до імперії шляхом *девшірме*, тобто маленькі хлопчики із християнського населення завойованих територій, перш за все мали бути повернутими на іслам. Подальша доля хлопчиків залежала від відбору. Найкращих з них відправляли до Палацу де вони ставали *ічогланами* (*нажмами в Палаці*). Інших же, віддавали в найми за грошову нагороду селянам Анатолії²⁸. В нас є мало інформації щодо навчання хлопчиків, яких відправляли в сільську місцевість, однак ми знаємо, що вони навчались разом з дітьми селянина, до сім'ї якого вони потрапляли. Загалом, хлопчики, набрані завдяки *девшірме*, виконували безліч завдань. Вони постачали дрова для палаців, служили чорноробами на будівництві будівель для султана чи вельмож, працювали в королівських пекарнях, служили доглядачами в лікарнях і навіть перевозили крижані брили з Муданьї до Стамбула²⁹.

Ті ж, кого відбирали до імперського палацу, вважалися елітними рабами або ж особистими рабами султана (*кул*), і навчались під пильним наглядом палацових євнухів. Ічоглани мали жорсткий розклад, який був чітко прописаний, із урахуванням часу для пробудження, сну, їжі, відпочинку, навчання та розваг. Їм також заборонялось виходити за межі палацу. Протягом

²⁶ Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P.14

²⁷ Там само.

²⁸ Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300—1600 / пер. з англ. О. Галенко. Київ, 1998. С.90.

²⁹ Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. – P.10-11.

двох-семи років вони мали навчатись щоб пройти другий відбір – чикма. Тих, хто відзначався особливими здібностями, відправляли до Великої та Малої палат у султанському палаці, а решту – до загонів *капикулу* (яничарів). Армія Капикулу («рабів Високого порогу»), по суті, була постійно діючою армією султана, яка становила основу османського війська.

Ті ж, хто далі залишався в палаці, продовжували навчання, яке включало в себе верхову їзду, стрільбу із лука, фехтування, боротьбу, ремесло або мистецтво. Все залежало від здібностей учня, за якими пильно придивлялись і залежно від них просували на певну службу. В подальшому вже навчені невольники потрапляли до таких палат при султані: Хас-Ода (Приватна Палата), Хазіне (Скарбниця), Кілер (Комора) та Сеферлі-Ода (Похідна Палата) або до двох палат Палацу – Великої чи Малої. Ті, хто навчався у Малій та Великій палатах, служили при одній з трьох останніх палат, а потім після чергового іспиту могли дістатися вище – до Приватної Палати. З них виховували державних мужів-воїнів і ревних мусульман, які мали володіти письмом і вишуканою мовою, бездоганними манерами та високими моральними якостями³⁰. Це відкривало великі можливості для них, оскільки вони отримували шанс на управлінську кар'єру – здобути уряди управителів провінцій (бейлербеїв) та членів імперської ради – везірів.

Одним з найяскравіших прикладів тут може бути Ібрагім Паша (Паргали) – великий везір султана Сулеймана I. Ібрагім був родом з Парги (звідси прізвисько Pargalı). Він потрапив до Османської імперії через девшірме і був відправлений до палацу в Манісі, де на той час проживав спадкоємець престолу Сулейман. Оскільки вони були однолітками то навчались разом і таким способом потоваришували. Ібрагім відмінно проявив себе в навчанні і завдяки дружбі з майбутнім султаном, його подальша кар'єра була успішною. Ще одним відомим прикладом блискучої кар'єри колишнього невольника був

³⁰ Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300—1600 / пер. з англ. О. Галенко. Київ, 1998. С. 90.

великий візир Рустем Паша. Він походив з християнської сім'ї, що проживала близько Боснії. Після прибуття до Османської імперії навчався в Едірне, добре проявив себе та потрапив до султанського палацу Топкапи в Стамбулі. Під час його служби на посаді візира, його одружили з дочкою Сулеймана Пишного - Міхрімах. Таким чином його вплив був більший, аніж у інших пашів. В цілому, до ХІХ століття вся адміністративна верхівка Османської імперії складалася з султанових рабів.

Як ми бачимо, ця система, в тому числі, існувала для того, щоб поповнювати шереди османського війська (яничарів), чиновників та адміністраторів в палаці при султанові. В такий спосіб султан отримувал відданих підданих не пов'язаних жодними родинними зв'язками.

Також, варто згадати про євнухів. Зазвичай це були слов'яни та ефіопи. Хлопчиків вибирали з-поміж полонених і практично одразу вони проходили процедуру кастрації. Таким чином вони не могли мати сім'ї та були повністю відданими володарю. Це давало їм змогу бути в охороні та утриманні гарему. Ми маємо приклади видатних чорношкірих євнухів, що ставали головними адміністраторами гарему. Це була дуже поважна позиція, адже вони підпорядковувались безпосередньо султану.

Маємо зазначити, що інститут султанського гарему мав неабияке значення та особливу владу, адже забезпечувало продукування спадкоємців престолу і подальше їх виховання. Таким чином було дуже важливо обирати достойних дівчат для відсилання в гарем. Перш за все тут була можливість стати одаліскою або улюбленицею султана. В такому разі головною ціллю було народження спадкоємця, що підвищував статус одаліски до *Хасекі*. Вона надалі мала змогу стати валіде, тобто матір'ю султана, що було найвищою статусною позицією в гаремі.

Існувала, також, можливість розвиватись в адміністративній системі гарему. Дівчина розпочинала свій кар'єрний шлях від *джеріє* (займалась

приготуванням їжі та обслуговуванням гарему) до *Кетхюди хатун* (старша адміністраторка гарему, що підпорядковувався безпосередньо матері султана). Статус всіх гаремних жителів ми можемо дізнатись з Дар-ек-Сааде (пер. «Обитель удачі»), так звані таємні грошові реєстри. В них відображені султанські доходи та витрати³¹. Кожна мешканка гарему мала свою грошову стипендію, яка корелювала з її статусом та впливом.

Отже, рабство було важливою складовою суспільної структури Османської імперії ранньомодерної доби. Основними шляхами постачання невольників вважаються: людоловство (ясир), торгівля, девшірме та прибути як податок або подарунок султану. Останнє більш відносилось до дівчат. Від того яким чином невольник потрапив до імперії залежало те, які у нього будуть перспективи. Якщо невольник потрапляв до імперії не через систему девшірме, то на початковому етапі у нього ще була можливість бути викупленим з полону, однак це залежало від його статусу та фінансових можливостей.

Форми рабства були різноманітними: елітне рабство, з якого поставали високопосадовці (паші), євнухи та яничари, або у випадку жінок – мешканки гарему. Менш поширеним було сільськогосподарське рабство, а військовополонені та злочинці могли потрапити на каторжні роботи на галерах.

³¹ Peirce, L. P. *The imperial harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York, 1993. P.125.

2. Зміни шляхів постачання рабів в Османській імперії в XVIII столітті

XVIII століття ознаменувало собою початок змін в Османській імперії в тому числі в її системі рабства. Це час скасування системи девшірме, тож Балкани вже не були шляхом постачання рабів. Натомість найважливішими шляхами постачання рабів в цей період стають Кавказ і Африка. Остання представляє нам такі шляхи: через Сахару з околиць озера Чад до лівійського чи єгипетського узбережжя, а потім в Середземне море, з Судану, Дарфуру та Ефіопії через Червоне море, ще з Занзібару в Індійський океан, а звідти в Перську затоку.

На Кавказі та в східній Анатолії знатні родини та громади маневрували між Османською, Сефевідською, а згодом Російською імперіями. У XVII та на початок XVIII століть грузинські царства Південного Кавказу мали різний статус. Західна Грузія, або Імеретія, неформально і добровільно підпорядковувалася Порті, в той час як регіони Східної Грузії - Картлі та Кахетія - були залежними від Сефевідів. Тож, ці території використовувались як ресурсні для османської работоргівлі. Місцеві володарі самі продавали своїх людей работорговцям – вони самотужки збирали селянських дітей, щоб потім продати їх в рабство. За сучасними свідченнями ця практика виливалася у близько тисячу рабів щороку, що їх скуповували османські работорговці³². Саме це було аргументом проти прямого підпорядкування цих територій, адже в такому разі стало б незаконно поневолювати людей звідти.

2.1 Девшірме у XVIII

Практику *девшірме* вже з XVII століття почали менше використовувати, як спосіб набору християнських хлопчиків в шеренги яничарського корпусу. Крім того, яничарам було дозволено одружуватись. Таким чином їх сини

³² Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P. 45.

успадковували статус батька і тому могли увійти в склад яничарського корпусу. Таких дітей називали *кулоглу*. Їх кількість була настільки великою, що для того, аби доєднатись до корпусу вони повинні були чекати роками³³. Таким чином до XVIII століття сформувався привілейований яничарський стан, що дозволило поширити хабарництво для того аби стати його членом. Це почалось з набору дітей з заможних християн що проживали в імперії, а потім почали набирати вільнонароджених турків за хабарі. Тому кількість набраних хлопчиків поступово зменшувалась. Султан Агмед III остаточно скасував практику девшірме на початку XVIII ст.³⁴

Це вплинуло на військову міць імперії. Починає бути очевидним, що військо яничар було достатньо слабким. Причина, також полягає в тому, що яничарський корпус був великою силою, яку поважав однак і боявся султан. Йому потрібно було весь час їх задобрювати і показувати свою прихильність адже яничари можуть з легкістю усунути його і обрати нового султана. Ми маємо приклад з XVII століття, коли яничари періодично повставали проти свого володаря. Згадати лише Османа II (роки правління 1604-1622), що перший був позбавлений влади внаслідок заколоту яничарського корпусу³⁵.

Однією з причин занепаду військової міці імперії також вважають нестабільну економічну ситуацію в імперії. У міру того, як війни ставали все більш масштабними, постала потреба в мобілізації більшої кількості державних ресурсів. Про це свідчить той факт, що кожна наступна війна, особливо у XVII столітті, призводила до зростання боргів, що призводило до

³³ Петросян И. Янычары в османской империи. государство и войны (XV – начало XVII в.). Санкт-Петербург, 2019. С.511.

³⁴ Rhoads M. Ottoman warfare, 1500-1700. New Brunswick, N.J. 1999. P. 223.

³⁵ Петросян И. Янычары в османской империи. государство и войны (XV – начало XVII в.).— С .505.

більш жорсткої податкової політики держави³⁶. Крім того, багато коштів йшло на утримання армії.

Згідно з оцінками кінця XVII століття, армія з 60 000 солдатів потребувала 45 тонн хліба, 40 000 галонів пива, 200-300 голів великої рогатої худоби на м'ясо і 90 тонн фуражу для тварин щодня³⁷. На якийсь час збереження яничарської армії стало самоціллю, тому османи дедалі частіше намагались посилити її за рахунок озброєних нерегулярних формувань, відомих як "левенді". Однак і цей спосіб створення та утримання армії виявився надзвичайно дорогим і сприяв банкрутству Османської імперії наприкінці століття³⁸.

Тож ми бачимо, що система девшірме поступово вийшла із ужитку. Імперія вже немає ресурсів для того аби спонсорувати дорогу армію і плюс перемог на полі бою стає все менше і менше. Військо султана, відчуваючи в якийсь момент свою владу, починає вести себе більш впевнено і вільніше. Таким чином володар, відчувши загрозу з їх боку, почав поетапну реформу армії, яка передбачала і розформування яничарського корпусу.

2.2 Берберські корсари

Берберські корсари були групою піратів-мусульман, які здійснювали набіги вздовж узбережжя Північної Африки. Вони були найбільш активні в XVII столітті, однак з XVIII століття вони почали здобувати деяку незалежність від Османської імперії. Піратські капітани сформували окремий соціальний клас в Алжирі та Тунісі, вони командували кораблями, які фінансувалися багатими спонсорами, що отримували частку здобичі.

³⁶Aksan V. H. Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War. War in History. 1998. Vol. 5. No. 1. P. 24.

³⁷Там само.

³⁸ Aksan V. H. Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War. – P.25.

Вони захоплювали європейських бранців на морі або під час набігів на прибережні острова та села. Іспанські території були особливо вразливими, оскільки знаходились на зручній відстані від Алжиру, Тунісу та Тріполі. Крім того, іспанські монархи уклали свій перший офіційний договір з Османською імперією лише наприкінці XVIII століття і не мали прямих стосунків з місцевою владою трьох північно-африканських провінцій. Тож мешканці власне Іспанії та італійських територій Іспанської імперії вважались законними цілями для піратів.

Відомо, що північно-африканські корсари діяли на обширних територіях, а деякі з них навіть укладали угоди з комендантами османських фортець на узбережжі Адріатичного моря. Фортеці забезпечували захист зброї корсарів у разі переслідування, а також виступали потенційними покупцями рабів та інших цінних речей. Ймовірно, що османська влада отримувала подарунки та гонорари від проданої здобичі, хоча брак джерел не дає змоги це підтвердити. Можливо також, що деякі губернатори провінцій вважали себе захисниками мусульманської віри від "іновірців", але це неможливо перевірити через обмеженість історичних джерел³⁹.

Корсари, переважно, обирали невеликі острови для своєї стоянки. Це було зумовлено тим що звідти було зручно відправляти гінців для переговорів щодо викупу. Полонених, взятих мусульманськими корсарами, особливо під час прибережних рейдів, часто виставляли на викуп незабаром після захоплення, ця процедура мала назву - *рескат*. Сума викупу залежала від статусу полоненого та багатства його сім'ї⁴⁰.

Відомо, що існувала деяка формальна процедура яка слідувала по захопленню полонених. Спочатку мали дізнаватися статус бранця і його

³⁹ Faroqhi S. The Ottoman Empire and the World Around it. London, 2004. P.122.

⁴⁰ Seapower, Technology and Trade. Studies in Turkish Maritime History./ Ed. Couto D., Gunergun F., Pedani M. P. International Association of Maritime studies. Istanbul: Piri Reis University Publications. 2014. P. 243.

можливості. Потім їх мали привезти до губернатора для подальшої перевірки. Далі з них відбирали тих, хто мав стати рабом, а кого викупували (це залежало від консула країни, з якої походив полонений). Далі тих, хто не кваліфікувався для викупу вважали рабами і відправляли на аукціони, де до них придивлялися потенційні покупці⁴¹.

Тож ми бачимо, що берберські корсари брали вагому участь в постачанні рабів до Османської імперії. Вони мали тісні контакти з работорговцями імперії ще з XVI століття, проте на зламі XVIII століття їхній вплив суттєво зріс з одного боку через те, що імперія слабшала і їй було важче контролювати прикордонні території, а з іншого через те, що зникли інші важливі шляхи постачання рабів, такі, як Балкани.

2.2 Військовополонені

Загалом османські полонені не вважалися автоматично рабами, але могли легко здобути цей статус зі схвалення султана якщо їх взяли під час *джихаду*⁴².

Османським солдатам заборонялося вбивати полонених без султанового наказу, оскільки *муфтій* супроводжував армії. Можливість отримати винагороду, передавши полонених державі, продавши їх як рабів або домовившись про викуп, створювала сильний стимул для захоплення полонених і збереження їхнього життя. Османські командири часто наказували своїм підлеглим брати полонених для розвідувальних цілей, а якщо ті відмовлялися надавати необхідну інформацію, їм загрожувала страта. Частина полонених відправляли до Стамбула з гінцями як доказ османських перемог, разом з відрубаними головами, а іноді й іншими частинами тіла вбитих ворожих солдатів. Ті, хто приносив державі полонених, голови або здобич, отримували винагороду, обсяг якої коливався залежно від ситуації. Наприклад, під час війни 1711 року, ті, хто надавав голови ворога на початок

⁴¹ Lane-Poole S. The Story of the Barbary Corsairs. New York, 1890. P. 243.

⁴² Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P.31.

битви, отримували найвищу винагороду, яка з часом поступово зменшувалася. У деяких випадках ціна за живого полоненого була вищою, ніж за відрубану голову, але часто вони мали однакову цінність. Ці суми були значними і були еквівалентні середній зарплаті солдата за один-шість місяців⁴³.

Під час Другої Морейської війни (1714-18)⁴⁴ держава дозволила солдатам продавати полонених з трьох венеціанських фортець. Мешканці з двох інших фортець були взяті під державну опіку. Працездатні чоловіки мали бути відправленими на галери. Держава віддавала перевагу видатним офіцерам і тим, хто мав корисні навички, наприклад, артилеристам, яких можна було завербувати на службу до Османської імперії⁴⁵.

Полонених, захоплених Османською державою, зазвичай перевозили до Стамбула, хоча деякі з них утримувалися і в інших місцях. Під час російсько-турецької війни 1735 року кількість полонених була відносно невеликою порівняно з пізнішими конфліктами: з серпня 1737 по лютий 1740 року в полоні перебувало щонайменше 193 особи. Ці полонені часто складалися як з ворожих солдатів, так і з цивільних осіб, хоча в основному вони складалися з чоловіків, яких шукали як веслярів на галерах і чорноробів.

Дорослі військовополонені в Османській імперії зазвичай утримувалися у в'язниці "Арсенал", розташованій у Стамбулі. Оскільки вони вважалися неблагонадійними, за ними мав здійснюватися ретельний нагляд. Основною метою їхнього ув'язнення у в'язниці Арсенал, найімовірніше, було використання їх як робочої сили у суднобудуванні або як рабів на галерах. Цих

⁴³ Smiley W. *From Slaves to Prisoners of War: the Ottoman Empire, Russia, and International Law*. Oxford, 2018. P.32.

⁴⁴ війна між Османською імперією та Венеційською республікою, що велась в 1714—1718 роках. Це була остання з довгої низки вієн між двома державами, яка закінчилась перемогою Османської імперії та втратою усіх володінь Венеції в Мореї (на грецькому півострові Пелопоннес).

⁴⁵ Smiley W. *From Slaves to Prisoners of War: The Ottoman Empire, Russia, and International Law*. – P .30.

в'язнів, яких називали "*mir esirs*" (державні раби/полонені), утримували разом у в'язниці доти, доки їх не можна було обміняти після досягнення мирної угоди. Вони повинні були залишатися у в'язниці протягом усього конфлікту⁴⁶. Якщо такі раби працювали за межами Арсеналу, то мусили носити кайдани. Зокрема, часом вони виконували роботи в імперських палацах, проте у Старому палаці штат мірі-есірів обмежувався шістьма в'язнями, тоді як у Новому палаці (Єні Сарай, Топкапи Сарай) - він складався з дванадцяти осіб⁴⁷.

Доки військовополонені залишалися християнами в них була можливість звільнитись. Однак у мирний час багато з них потрапляли в приватні руки. Тоді держава вимагала від власників звільнити цих рабів, пропонуючи часткову компенсацію. Як правило, репатріації підлягали лише ті в'язні, які продовжували сповідувати свою первісну віру. Навернені раби, будучи мусульманами, не могли бути передані під владу християн, а ті, хто був обрізаний як мусульманин, не могли бути повернуті, оскільки це розглядалося як ознака їхнього навернення. Історик Гакан Ердем наводить такі приклади: після укладення Белградського мирного договору у вересні 1739 року між Габсбурзькою та Російською імперіями з одного боку та Османською імперією – з іншого, у липні 1740 року султан видав наказ зібрати необрізаних російських рабів з приватних будинків. Виправданням цієї акції було те, що в свою чергу росіяни погодилися звільнити османських військовополонених. Султан погодився повернути російських рабів, які все ще ідентифікували себе як християни та компенсувати власникам конфіскованих рабів по 100 куруш за кожного раба. Існували побоювання, що деякі власники можуть переховувати або відправляти своїх рабів в інші країни, тому султан заборонив торгівлю росіянами і зажадав суворої пильності при зборі полонених⁴⁸.

⁴⁶ Smiley W. From Slaves to Prisoners of War: the Ottoman Empire, Russia, and International Law. Oxford, 2018. P.40.

⁴⁷ Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P.30.

⁴⁸ Там само. P.31.

Після Кючук-Кайнарджійського мирного договору в липні 1774 року, який поклав край російсько-турецькій війні 1768-74 років, Османська держава повторила вимогу видачі рабів державі приватними власниками. Існують свідчення того, що держава почала викуповувати рабів ще до підписання договору в 1774 році. Оскільки процес конфіскації військовополонених, які стали рабами, у приватних осіб був довгим і складним, держава, ймовірно, зібрала їх заздалегідь, щоб заспокоїти протестуючих росіян. У травні 1775 року, ще до видання офіційного наказу, в Анатолію і Румелію було відправлено уповноважених, які повинні були доставити повідомлення про збір рабів і отримали аванс. Наказ про збір росіян був офіційно виданий 30 червня 1775 року. У січні 1776 року жителям Стамбула було наказано видати всіх російських рабів, яких вони переховують у своїх будинках, султанській адміністрації. Незадоволений низькою явкою, Абдул-Гамід I (1774-89) поновив свій наказ 7 березня 1776 року⁴⁹.

Важливо зазначити, що Османська держава не запропонувала жодної компенсації волооським, молдавським та грецьким рабам, які потрапили в рабство під час війни. Це зумовлено тим, що султан не санкціонував поневолення підвладних народів. Компенсація у вигляді 100 курушів була запропонована лише за росіян, козаків і поляків. Розчарований відсутністю співпраці з боку рабовласників, султан видав наказ про конфіскацію всіх рабів без будь-якої компенсації (*bilâ semen*), як покарання за утримання їх проти його волі. Зрозуміло, що рабовласники спочатку вагалися, чи виконувати цей наказ.⁵⁰ Про опір конфіскаціям свідчать палацові реєстри 1792-1793 років, згідно з якими процедура конфіскації рабів після мирних угод у Зістові (Свіштов 4 серпня 1791 року) з Австрією та в Яссах (Лассі 9 січня 1792 року) з Росією, тривала понад рік.

⁴⁹ Smiley W. From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law. Oxford, 2018. P.74.

⁵⁰ Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P.32.

Османська армія захоплювали набагато більше полонених, коли їм вдавалося прорватися на ворожу територію. Під час габсбурзько-османського конфлікту, війна 1788-1791 років головна османська армія розграбувала габсбурзький банат Темешвар (Тімішоара в сучасній Румунії), забравши в рабство десятки тисяч людей.

Отже, в XVIII ст. військовий полон все ще залишається вагомим джерелом постачання рабів до Османської імперії, проте міжнародні договори, зокрема з Російською імперією, тепер набагато чіткіше регламентують процедури обміну полоненими, а відтак число полонених, яких перетворювали на живий товар, зменшується.

Тож, цей період являє собою перехідний час, який формує підґрунття для подальших змін рабства та його ужитку. Ми бачимо, що девшірме поступово перестає бути в ужитку, що веде за собою і занепад елітного рабства в тому числі яничарського корпусу. Незмінним залишається лише гаремне рабство, однак теж змінюються шляхи постачання невільниць. Корсари починають отримувати все більше незалежності на своїх територіях і тому зменшується постачання рабів від них. Імперія починає часто отримувати поразки в битвах, що призводить до нестабільної економічної ситуації, що в свою чергу веде до змін шляхів постачання та кількості рабів.

3. Танзіматні реформи в Османській імперії та заборона рабства

XIX століття відоме нам як період модернізації Османської імперії в тому числі її системи рабовласництва, а період ключових модернізаційних реформ має назву Танзімат («упорядкування»). Традиційна періодизація історії Османської імперії датує початок Танзімату проголошенням Гюльханейського хат-і-шеріф в 1839 році, а завершення – 1876-м роком. Ці реформи мали на меті впровадження в імперії основ парламентської монархії, а також поняття громадянських свобод та поділу влади⁵¹, і, зокрема, впровадити концепцію рівності між всіма підданими султана незалежно від їхньої релігійної приналежності. Частина османських еліт сприймала реформи Танзімату як загрозу традиційним підвалинам організації держави, до яких вони звикли та вважали в якомусь сенсі сакральним. Для них це було впровадження в імперії європейських понять в інституціях та бюрократії.⁵²

Як вже було зазначено в минулих розділі, зміни в системі рабовласництва почались ще з XVIII століття. З того часу система елітного рабства *кул* почала потроху зникати й саме в XIX столітті це досягло апогею. Тоді було запроваджено нову систему війська, де набір відбувався вже не способом податку *девшірме*. Таким чином, яничарами ставали уроджені мусульмани і лише в деяких випадках армію поповнювали за рахунок рабів, які в такому разі автоматично отримували статус вільних людей. Так почався шлях відмирання першого різновиду елітного рабства. А вже в 1827 році військова реформа цілком знищила яничарське військо, а разом з ним – і рештки елітного рабства.

⁵¹ Kawtharani W. The Ottoman Tanzimat and the Constitution. *AlMuntaqa*. 2018. Vol. 1, No. 1. P.51.

⁵² Toledano E. R. Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s). *Poetics Today*. 1993. Vol. 14, No. 3. P. 477.

Проте в цей період ще існувала система, що за словами Єхуда Толедано називається “*mamluk type*” або “*kul-type*”.⁵³ Її суть полягала в тому, що колишні паші рабського походження купували хлопчиків рабів і, беручи у свою сім’ю, виховували їх. Хлопчики в подальшому ставали впливовими особами в уряді і слугували інтересам свого патрона. Однак через повне згортання елітного рабства поступово припиняється і ця практика. Ми знаємо, що останнім представником так званих «колишніх рабів», хто займався патронажем хлопчиків рабів, був Хюсрев-Мехмед паша.⁵⁴ Він був османський адмірал, реформатор і державний діяч. Він був тим, хто намагався втримати традиції, однак його наступники в уряді вже підтримували засади Танзімату і жили новими традиціями.

Зміни також торкнулись і інших шляхів надходження рабів у імперію. Приміром після війни 1828-29 з Російською імперією було припинено поневолення військовополонених⁵⁵. Людоловство відтепер також вважалось забороненим, однак це не заважало прикордонним народам імперії, ще якийсь час практикувати це. Як ми побачимо далі, вони тяжко сприймали нові закони та намагання уряду централізувати владу в імперії⁵⁶. Такими регіонами були Кавказ і райони вербування рабів у Центральній Африці. Там работоргівля становила зовнішній характер і тому була менше контрольована султаном.

Розглянемо більш детально зміни в політиці Османської імперії щодо рабства та чинники, що цьому посприяли.

⁵³ Toledano E. R. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. Seattle, 1998. P.25.

⁵⁴ Там само. P.26.

⁵⁵ Erdem Y. H. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*. New York, 1996. P.44.

⁵⁶ Там само.

3.1 Черкеси

Черкеське суспільство розділялось на вільні та невільні верстви населення. Це легітимізувало продаж представників «невільних» верств у рабство.

Головним шляхом постачання цих рабів залишався такий маршрут: (1) Морським шляхом — із Сухум-Кале, Батумі та менших портів на східному узбережжі Чорного моря через Трабзон, Самсун, Синоп і інших анатолійських міст до Стамбула, Ізміру.⁵⁷ Логістика їх транспортування до османського центру була набагато легшою і зручнішою аніж африканська система шляхів.⁵⁸Тим не менш під час Кримської війни було видано першу заборону на продаж рабів в Черкесії, що була на той момент важливим джерелом для постачання рабів. Однак, корінні черкеські племена не прийняли цієї заборони та попри морську блокаду з боку росіян продовжувала експортувати рабів до Османської імперії.

Все змінилось в період після війни. Російська імперія змінила свою політику щодо завойованих земель, а в нашому випадку щодо Кавказу, і почала їх асиміляцію. Тож, оскільки легше було провести цей процес в не мусульманських частинах регіону, всі сили були направлені на території, що сповідували християнство. На території Черкесії оголосили відміну рабства.

Таким чином, завдяки цій ситуації, велика кількість мусульманських підданих російської імперії емігрувала до Османської імперії. Цей процес отримав назву *мухаджирство*.⁵⁹ За інформацією всеросійського перепису

⁵⁷ Toledano E.R. Slavery and Abolition in The Ottoman Middle East. Seattle, 1998. P.28.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Šmigel' M. Metamorphoses of the Circassian Slave Trade (13th–19th centuries): Aspects of Women as the "Live Goods". *Slavery: Theory and Practice*. 2020. No 5(1). P.29.

населення 1857-го року вони становили від 17-28% населення району Кавказу.⁶⁰

Російській імперії було вигідно, щоб черкеси покинули території свого проживання, тож вона була зовсім не проти їх еміграції. Відповідно до цього росіяни брали активну участь в організації переселення черкесів. Тож, була здійснена домовленість Російської імперії і Османської про співпрацю у транспортуванні емігрантів до портів Чорного моря. В кожному разі під час переселення спостерігалась висока смертність через віспу, тиф і дизентерію. Для розміщення переселених черкесів була обрана частково територія Анатолії та головним чином Балканський півострів, зокрема Болгарія (до 1876 року)⁶¹.

Еміграція набула таких великих масштабів, що Османській імперії прийшлося взяти справу під державний контроль. Вона робила спроби перешкодити еміграції шляхом домовленостей з Російською імперією, однак це було марно. Приплив емігрантів продовжувався безперешкодно. Тому Османська імперія поступово ініціювала скасування використання рабів у сільському господарстві та наклала значні обмеження на продаж рабинь серед прибулих черкесів.⁶² В 1867 році була розроблена спеціальна програма, що дозволяла черкесам викупити себе з рабства за умови залученості до праці в сільському господарстві. Також було полегшення призову на військову службу для черкеських та грузинських рабів, що відкрило ще один шлях для

⁶⁰ Fisher A.W. The Sale of Slaves In The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Hümaniter Bilimler*. Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1978. Vol. 6. P.171.

⁶¹ Šmigel' M. Metamorphoses of the Circassian Slave Trade (13th–19th centuries): Aspects of Women as the "Live Goods". *Slavery: Theory and Practice*. 2020. No 5(1). P.30.

⁶² Toledano E.R. *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890*, Princeton, 1983. P.148.

звільнення від статусу раба. Адже з XIX ст, як вже було зазначено вище, в армію могли йти лише вільні громадяни⁶³.

В результаті, до кінця XIX століття торгівля кавказькими рабами скоротилась, і залишилось лише гаремне рабство.

3.2 Африканські раби

В XIX ст. розширення работоргівлі в Африці, за твердженням Бернарда Льюїса було зумовлене тим, що після російської анексії кавказьких земель у 1801-28 роках, постачання рабів звідти зменшилось, у зв'язку з чим османи звернули увагу на інші регіони постачання, яким і був Африканський напрямок.⁶⁴ Варто зазначит, що африканські раби були вигіднішими як товар аніж білі раби, так як за африканського раба брали меншу ціну і тому їх могли купувати різні прошарки суспільства. Однак, у випадку жіночого рабства, еліта імперії все таки віддавали перевагу білим рабіням для використання їх в гаремі.

Африканських рабів, що потрапляли до імперії розрізняли за територіальною приналежністю і навіть визначили терміни для їх позначення. Найпоширенішими були, такими — *нуба*, *буджа* (або *беджа*) та *зандж*.⁶⁵ Перший вираз використовувався для чорношкірих людей, що походили з Нубії, а якщо конкретніше, то з територій, що є сучасною республікою Судан. *Буджа* представляв кочові племена між Нілом і Червоним морем. Термін *зандж* позначав чорношкірих людей з народів у Східній Африці на південь від ефіопів. Міг також використовуватись для більш чорношкірих африканців загалом.

⁶³ Toledano E. R. Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s). *Poetics Today*. 1993. Vol. 14, No. 3. P.485.

⁶⁴ Lewis B. *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*. New York, 1992. P. 128.

⁶⁵ Там само. P.99.

Дослідник Єхуд Толедано виокремлює такі шляхи постачання чорних рабів до імперії:

1. Північноафриканський: суходолом – до Гхат – Марзук – Бенгаз; Гхат-Гхудаміс-Тріполі, кілька маршрутів з вілаєту Тріполі до Єгипту; морським шляхом — з Триполі, Бенгхазі та інших прибережних міст через Середземне море острови Мальта, Крит, Родос та острови Егейського моря до Стамбула, Ізміру, Салонік, та інших портів східного Середземномор'я. Додаткові маршрути з'єднують Александрію, переважно через Кіпр, зі Стамбулом, Ізміром та портами у південній Анатолії та східному Середземномор'ї⁶⁶.

2. Рух по Червоному морю: суходолом – від Верхнього Нілу до Бербер і до узбережжя Червоного моря або біля Савакіна, або біля Массави, з басейнів Білого і Блакитного Нілу до Каллабат Кадаріф - Кассала – Савакін або Массави; вгору по Блакитному Нілу до Шанді; з країни Галла через Шоуа до Рахіти, Таджури та Зайла; з півдня Ефіопії до Харар і Бербера; з південної Ефіопії через Шоуа до Гондара і до узбережжя навколо Массави; Через Червоне море: з Савакіна, Агіга, Порт Морнінгтон, Шейх-Баргут, Массави, Байлул, Таджура, Зайла і Бербера (та інших пунктів уздовж узбережжя) до Янбу, Джидди, Лит, Кунфудха, Лугайя, Худайда і Моха (та інші пункти вздовж узбережжя);

Сухопутні арабські шляхи: Худейда – Джидда, Джидда – Мекка - Дамаск і на північ (паломницький маршрут), Янбу – Медіна, Хіджаз — Неджд – Перська затока;

Морський шлях через Суецький канал до портів у східного Середземномор'я та Єгипту (лише після 1869-70).

⁶⁶ Toledano E. R. The Ottoman Slave Trade and its Suppression: 1840-1890. Princeton, 1983. P.21.

3. Транспортний маршрут Перська затока – Ірак: морський шлях – Занзібар — Маскат — ключові порти Басра/Мохамера, Таджура/Зайла/Бербера — Перська затока порти Басра/Мохамера.⁶⁷

Використання чорношкірих рабів було різноманітним. Африканські рабині мали ставали наложницями або служницями в приватних гаремах. Дослідник Хакан Ердем наводить в приклад інформацію з одного з досліджуваних їм звітів з 1869 року. В ньому сказано що чорношкірі раби, переважно чоловіки, використовувались для фізичної праці. Інший звіт за цей же рік з Багдаду повідомляє що чорношкірі раби були «негарні і чорні, але сильні». Вони виконували функції носіїв, підмітальників, конюхів, водноносів, погонщиків верблюдів і тому подібне⁶⁸. Однак, не всі повинні були тяжко працювати. Розумово обдаровані африканські невільники знаходили роботу в домашньому господарстві або як крамничні слуги. Жорстоке відношення до рабів частіше за все демонстрували работорговці при перевозці до ринку і в процесі продажу⁶⁹.

Саме через проблему жорстокого відношення работорговців до африканських рабів, Велика Британія розпочала процес переговорів щодо заборони цієї торгівлі. Звісно, це не було її істиною причиною, однак, це був скоріше привід, щоб втрутитись в цей процес. Починаючи з 1847 року, а саме з фірману про заборону торгівлі рабами в Перській затоці, і потім указу 1857, що забороняв торгівлю африканськими чорношкірими рабами по всій імперії, почались поступки Османської імперії в цьому питанні⁷⁰.

Зрозуміло, що на практиці не все було так просто. Не варто забувати, що для повного виконання цих указів потрібна підтримка еліти, і самих

⁶⁷ Toledano E. R. The Ottoman Slave Trade and its Suppression: 1840-1890. Princeton, 1983. P.21.

⁶⁸ Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York 1996. P.63

⁶⁹ Lewis B. Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry. USA, 1992. P.264

⁷⁰ Там само. P.139

работорговців. Як вже було сказано, шаріат не засуджував рабство, тому загалом не розумів, чому держава намагається заборонити торгівлю рабами. Незважаючи на зусилля влади й обшуків британським флотом на шляхах продажу, торгівля все одно продовжувалась. Тож тепер работоргівля концентрувалася в таких центрах, як Хіджаз, Лівія (як єдина частина османської Африки, що не підлягала іноземному контролю)⁷¹.

Існувала дискусія щодо того, що саме заборонити в першу чергу, рабство чи работоргівлю для того, аби ця практика повністю зникла в Османській імперії. Вибір пав на поступове скасування работоргівлі. Першим почали процес над кавказьким шляхом постачання невільників під час Кримської війни. Наступною була заборона торгівлі африканськими чорношкірими рабами. Тут головним чинником був натиск британської сторони на Османську імперію. Цей процес зайняв більше часу, так як африканські невільники були важливим ресурсом домашніх рабів. Почалось це у 1840-х роках, коли британська громадскість та уряд почали цікавитись цим питанням.

Одним з перших поступків Британській імперії була ліквідація Стамбульського невільничого ринку 28 грудня 1846 року за наказом султана Абдул-Меджида I⁷². Для Британії це був знак здійснення Османською імперією першого кроку на шляху до повної відміни рабства. Однак це зробило работоргівлю менш вразливою до постанов уряду, оскільки торговці пішли в підпілля.

Дослідник Хакан Ердем вважає що закриття стамбульського невільничого ринку не має нічого спільного з заборонаю рабства. А заборона торгівлі африканськими рабами була здійснена для того, аби захистити інституцію рабства. Ми також маємо інші свідчення що підтверджують цю тезу. Генеральний консул та суддя Верховного суду Філіп Френсіс був

⁷¹ Lewis B. Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry. New York, 1992. P.141.

⁷² Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P.95.

відправлений до Єгипту в 1869 році задля того аби дізнатись, яка насправі там ситуація з рабством. Як він зазначає що влада там лише імітувала європейські погляди на работоргівлю⁷³.

Обидві сторони мали приховані мотиви. Якщо Порта намагалась втримати інститут рабства, і при цьому не втратити допомогу союзників то Лондон мав різноманітні інтереси і плани залежні від скасування рабства на цій території. Британія хотіла бути визволителем і носієм «цивілізованості» (яка в XIX ст. неминуче передбачала відмову від рабства) в очах інших держав. Також завдяки цьому британські товари знайшли б свій шлях до ринків на близькому сході, що було економічно вигідним для неї. Таким чином, Велика Британія змогла б розширити свій вплив на Близький схід і отримали змогу в подальшому контролювати торгівлю з Єгиптом, Суданом та Аденом⁷⁴.

Для того, аби припинити торгівлю чорношкірими африканськими рабами було докладено значних зусиль. Постійно проводились обшуки кораблів на предмет перевезення рабів і таким чином їх негайно звільняли, якщо знаходили. Проте щойно звільнені люди стикались з проблемою одержання засобів для існування. Також колишні господарі могли легко знову забрати їх у рабство. Османський уряд постійно старався знайти спосіб для вирішення цієї проблеми, наприклад чоловіків могли віддати до армії, а жінку в хатню прислугу.

Щодо черкесів то, під час та після імміграції, їх рабство в імперії продовжувалось навіть після заборони продажу і купівлі вільнонароджених черкеських дітей. Причина була в тому що збіднілі переселенці були змушенні продавати своїх дітей, а деякі - своїх рабів. Тому в 1864 році бачимо чергову спробу ліквідувати черкеське рабство шляхом тимчасової заборони. А 11

⁷³ Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York, 1996. P.78.

⁷⁴ Chibani D. Great Britain's Ulterior Motives in Abolishing Ottoman Slavery. *The General: Brock University Undergraduate Journal of History*. 2022. Vol. 7. P.35.

березня 1867 року було зібрана рада для того аби вирішити це питання. На ній було встановлено статус рабів-іммігрантів. Вона зазначила, що всі черкеси є мусульманами і тепер є підданими Османської імперії.

Курдські племена південно-східної Анатолії та північного Іраку продовжували практикувати людоловство і подальший продаж рабів. Таким чином, вони відстоювали своє право власності на них. Цей стан речей був порушений, коли централізаторська влада Танзімату досягла регіону і поклала край напівнезалежності місцевих вождів.

Попри заборони Шаріату та нове законодавство епохи реформ, викрадення дітей з метою продажу в рабство, особливо на місцевому рівні в окремих регіонах, продовжувалося в імперії доти, доки існував попит на рабів⁷⁵. Якщо бути точними, то повне викорінення рабства залежало від існування гаремного устрою, який існував до кінця існування імперії.

Також варто згадати що данина до Стамбула відправлялась ще довгий час. Туніс офіційно не припиняв відправляти рабів до Стамбула як частину данини до 1842 року. через Триполі деякі центральноафриканські правителі відправляли рабів султанові. Так, правитель Борну Умар відправив султанові в 1848 році у подарунок дев'яносто рабів – як чоловіків, так і жінок.

Лише в 1890 року Османська імперія на конференції в Брюсселі підписала з 16 іншими країнами угоду про заборону работоргівлі⁷⁶.

Отже, підсумовуючи все вище сказане, ми можемо зробити висновок, що африканська частина Османської імперії, хоч і була джерелом надходження рабів майже весь час існування імперії, у XIX стає основним джерелом постачання рабів, зокрема, через поступове зникнення елітного рабства і збільшення частки домашнього рабства. Також низька ціна на африканських

⁷⁵ Erdem Y. H. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*. New York, 1996. P. 45-47.

⁷⁶ Siska K. *Slavery in the Ottoman Empire*. *Journal on European history of Law*. 2016. No. 2 P.78.

рабів призводила до зростання попиту на них, зокрема, для залучення до праці у сільському господарстві. Однак, ці раби стали приводом для тиску Великої Британії щодо юридичного оформлення скасування рабства в Османській імперії, адже саме в цей період вона вела перед у боротьбі з Трансатлантичною торгівлею. Тому Османській імперії прийшлося вдатись до поступок, аби задовольнити інтереси Лондона, але при цьому не знищити повністю інститут рабства.

Феномен черкеського рабства зумовлений їх масштабною імміграцією з Російської до Османської імперії. Спочатку ця імміграція виглядала як вигідна справа - спосіб збільшення населення імперії та отримання додаткової робочої сили. Однак з плином часу надмірна імміграція провокує османський уряд до обмежувальних заходів – видання низки законодавчих актів, які призводять до того, що черкеси мають змогу звільнитися з рабства.

Ми бачимо, що Османська імперія, після низки поразок у війнах і в результаті анексії її територій стає більш залежною від сильніших і впливовіших держав і тому стає більш піддатливою в питаннях рабства. Однак в цілому її політика полягала в тому, щоб лавірувати між вимогами іноземних партнерів та її власними традиціями.

Висновки

Феномен рабства в Османській імперії є досить складною темою для вивчення. При тому важливо відмітити, що рабство цілком відповідало релігійним приписам ісламу, що робило його нормою в очах ісламського суспільства. Тут в рабство могли потрапити лише не-мусульмани, але й вони мали змогу стати вільними. Варто також згадати, що уявлення про те, хто саме є рабом, тут було розмитими, в силу того, що всі, хто проживав на території Османської імперії, вважались рабами султана.

Станом на середину XVI століття ми спостерігаємо постання в цілому оформленого інституту рабства в Османській імперії та наявність стабільних шляхів надходження рабів до імперії, зокрема, людоловство в північному Причорномор'ї, на північному Кавказі та в Північній Африці; система *девшірме* та військовий полон. Рабство стає вигідним економічно і демографічно для імперії, тому у подальшій перспективі держава весь час намагається тримати контроль над ним. Це було можливим, доки держава мала вплив і ресурси для цього.

Починаючи з XVIII століття, внаслідок низки військових поразок і територіальних втрат імперія потроху втрачає ту силу, що давала їй змогу контролювати шляхи постачання рабів в імперію та забезпечувати їх подальшу інтеграцію. Зокрема, внаслідок дипломатичних домовленостей після серії російсько-турецьких воєн ми маємо зміну ставлення до військовополонених, яких поступово перестають перетворювати на рабів. Водночас занепадає практика «елітного рабства», яка формувала адміністративну та військову верхівку імперії. Причиною слугує те, що система *девшірме* виходить з ужитку, а відтак в еліту починає входити все більше мусульман і вільних від народження. Ткрім того, зменшується постачання рабів від берберських корсарів, адже вони поступово стали отримувати більше незалежності на своїх територіях. А анексія Криму Росією завершила традицію надсилання рабів як данину/дар від Кримського хана.

Значущі зміни відбулися також в шляхах постачання рабів, оскільки до XIX століття вони зменшуються до африканського і кавказького (мова йде про імміграцію черкесів) шляхів. Через потребу в модернізації, спричинену поступовим занепадом імперії, Османська імперія стає більш вразливою до іноземного втручання в свої внутрішні справи. Особливо помітним є вплив Великої Британії і меншою мірою Російської імперії, які виставляли відміну рабства як одну з умов прийому до «клубу цивілізованих держав». Ми бачимо, що всупереч цим втручанням, еліти не хотіли змінювати своє ставлення до рабства, а, отже, існувала боротьба за збереження традицій, зокрема, наявності домашнього рабства. Таким чином, державі доводилось йти на поступки і маневрувати між міжнародними зобов'язаннями та внутрішніми настроями еліт. Ці маневри вилились у тривалий період поступової відміни рабства в Османській імперії. Так, на кінець періоду Танзімату в імперії залишились лише домашні раби і гареми.

В підсумку, можна сказати, що поступові зміни в шляхах постачання рабів в Османській імперії були спричинені зменшенням її військової могутності. Територіальні втрати та економічна криза призвели до більш піддатливої до зовнішнього впливу політики імперії. Саме зміни в міжнародній позиції Османської імперії призвели до остаточної заборони рабства в XIX ст.

Список використаної літератури.

Монографії та збірки статей:

1. Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300—1600 / пер. з англ. О. Галенко; наук. ред. В. Остапчук. Київ: Критика, 1998. 286 с.
2. Петросян И. Янычары в османской империи. государство и войны (XV – начало XVII в.). Санкт-Петербург: Наука, 2019. 604 с.
3. Davis R. C. Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 290 p.
4. Erdem Y. H. Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909. New York: St. Martin's Press, 1996. 481 p.
5. Faroqhi S. McGowan B., Quataert D. An Economic and Social History of the Ottoman Empire. Volume 2:1600-1914, Cambridge; New York: Cambridge University Press. 1994. 648p.
6. Faroqhi S. Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire. London : I.B. Tauris, 2000. 358 p.
7. Faroqhi S. The Ottoman Empire and the World Around it. London: I.B. Tauris, 2004. 306 p.
8. Goodwin J. Lords of the Horizons: a History of the Ottoman Empire. New York: Henry Holt, 2000. 351 p.
9. Junne G. Black Eunuchs of the Ottoman Empire: Networks of Power in the Court of the Sultan. London; New York: I.B. Tauris, 2016. 336 p.
10. Lane-Poole S. The Story of the Barbary Corsairs. New York: G.P. Putnam's Sons, 1890. 316 p.
11. Lewis B. Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry. New York: Oxford University Press, 1990. 224 p.
12. Lewis R. Everyday Life in Ottoman Turkey. New York: Dorset Press, 1988. 206 p.

13. MacLean G. M. *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580-1720*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. 290 p.
14. Peirce, L. P. *The imperial harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993. 374 p.
15. Rhoads M. *Ottoman Warfare, 1500-1700*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1999. 278 p.
16. *Seapower, Technology, and Trade. Studies in Turkish Maritime History.* / Ed. Couto D., Gunergun F., Petani M. P. *International Association of Maritime studies*. Istanbul: Piri Reis University Publications. 2014. 605 p.
17. Shaw S.J. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press. Volume I. 1976. 361p.
18. *Slavery in the Black Sea Region, c.900–1900.* / Ed. Felicia R. *Studies in Global Slavery*. Leiden: Brill. Vo. 11 2021. 472 p.
19. *Slaves and Slave Agency in the Ottoman Empire.* / Ed. by Conermann S., Şen G. *Ottoman Studies*. Göttingen: V&R unipress. Volume 7. 2020. 448 p.
20. Smiley W. *From Slaves to Prisoners of War: the Ottoman Empire, Russia, and International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2018. 288 p.
21. Tinniswood A. *Pirates of Barbary: Corsairs, Conquests, and Captivity in the Seventeenth-century Mediterranean*. New York: Riverhead Books, 2010. 343 p.
22. Toledano E. R. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. Seattle: University of Washington Press, 1998. 185 p.
23. Toledano E. R. *The Ottoman Slave Trade and its Suppression: 1840-1890*. Princeton: Princeton University Press, 1983. 326 p.
24. Zilfi M. *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference*. New York: Cambridge University Press, 2010. 291 p.

Статті:

1. Галенко О. Ясир для султана: два османські канун-наме про набіги з поатку XVI ст. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Вип.2. 2002. С. 373–383.
2. Abou-El-Haj R.A. The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report. *Journal of the American Oriental Society*. 1974. Vol. 94, No.4. P. 438-447.
3. Aksan V. H. Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War. *War in History*. 1998. Vol. 5. No.1. P. 23-36.
4. Chibani D. Great Britain’s Ulterior Motives in Abolishing Ottoman Slavery. *The General: Brock University Undergraduate Journal of History*. 2022. Vol. 7. P. 35–46.
5. Fisher A.W. The Sale of Slaves In The Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Hümaniter Bilimler*. Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1978. Vol. 6. P. 149-174.
6. Hershenzon D. The Political Economy of Ransom in the Early Modern Mediterranean. *Past and Present*. 2016. Vol. 231, No.1. P. 61-95.
7. Kawtharani W. The Ottoman Tanzimat and the Constitution. *AlMuntaqa*. 2018. Vol. 1, No. 1. P. 51-65.
8. Kizilov M. The Black Sea and the Slave Trade: The Role of Crimean Maritime Towns in the Trade in Slaves and Captives in the Fifteenth to Eighteenth Centuries. *International Journal of Maritime History*. 2005. Issue 17. Nr.1. P. 211-235.
9. Kołodziejczyk D. Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries. *Oriente moderno nuova serie*. 2006. Vol. 25 (86), No. 1. P. 149–159.

10. Meirison M. Administration and Finance System of the Ottoman Empire. *Jurnal Ilmiah Al-Syir'ah*. 2020. Vol. 18, No. 2. P. 91-111.
11. Ostapchuk V. The Human Landscape of The Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids. *Oriente Moderno*, 2001. Vol. 20 (81), No. 1. P. 23-95.
12. Siska K. Slavery in the Ottoman Empire. *Journal on European History of Law*. 2016. No. 2. P. 71–79.
13. Šmigel' M. Metamorphoses of the Circassian Slave Trade (13th–19th centuries): Aspects of Women as the "Live Goods". *Slavery: Theory and Practice*. 2020. No 5(1). P. 12-36.
14. Spyropoulos Y. Slaves and Freedmen in 17th- and early 18th-century Ottoman Crete. *Turcica*. 2015. Vol.46. P. 177-204.
15. Toledano E. R. Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s-1880s). *Poetics Today*. 1993. Vol. 14, No. 3. P. 477-506.
16. Toledano E. R. Ottoman and Islamic Societies: were they “Slave Societies”? What is a Slave Society? Cambridge: *Cambridge University Press*. 2018. P. 360–382.

Дисертації:

1. Bayraktaroglu B. Children and Slavery in the Ottoman Empire: Extended abstract of History M.A. Thesis. 13.09.2021/ Sabancı University. Istanbul, 2021. 101 p.

Додатки

Глосарій

Белербей - бей над беями, правитель бейлербеїліка, найвищий ранг провінційного уряду Османської імперії.

Вакф - земля чи інші джерела прибутку, які по смерті заповідача передаються з побожною метою на добродійні справи.

Девшірме – набір християнських дітей для навчання на посади службовців Палацу, адміністрації чи військового корпусу капикулу.

Кадій - суддя, який чинив правосуддя як за шаріатом, так і за кануном, а також керуючий кадиликом.

Кануни - світський закон або закони, які видавалися султанами і не входили до шаріату.

Кулоглу – діти яничар, після дозволу воїнам яничарського корпусу на одруження.

Сіпага – член постійного султанського кавалерійського корпусу.

Санджакбей – керівник головної адміністративної одиниця в Османській імперії.

Ічогли - хлопець з набору девшірме, вибраний пажем для навчання у султанському Палаці.

Хасекі - жінка в Палаці, яка користується особливою прихильністю султана; також відома як хас одалик.

Реайя - підданий Османської імперії, який сплачував податки, окремий стан, відмінний від правлячого військового класу.

Муфтій - офіційно призначений тлумач шаріату.

Шаріат - ісламське право.